

PLUNGĖ: „ŽEMAIČIŲ DIEVŲ“ ŽEMĖS BENDRUOMENĖ XVIII AMŽIAUS PIRMOJE PUSĖJE*

Eugenijus Savišcevas

Docentas daktaras

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

El. paštas: eugenijus.saviscevas@if.vu.lt

Santrauka. Šis straipsnis – platesnio tyrimo dalis. Tai yra lokalinės socialinės mikroistorijos bandymas. Jo tikslas – rekonstruoti Plungės parapijos bendruomenės struktūrą, jos dalių sąveiką ir rutininio gyvenimo ritmus. Pagrindinis tiriamas šaltinis – trys 1697–1741 m. Plungės katalikų parapijos metrikų knygos. Straipsnyje nagrinėjami Plungės bendruomenės populiacijos struktūros ir dinamikos, krikšto, santuokos, Didžiojo maro poveikio, religinių normų reikšmės seksualiniam gyvenimui, nesantuokinių vaikų, skirtingų socialinių sluoksnių atstovų atskirties bei sugyvenimo klausimai.

Reikšminiai žodžiai: lokalinė mikroistorija, parapijų metrikų knygos, demografija, migracija, socialinis mobilumas, žemaičių kalba.

Keywords: local micro-history, parish register books, demography, migration, social mobility, Samogitians language.

* Prieš keletą metų plungiškių draugijai paprašius pasidomėti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų Plungės istorija, susidūriau su šaltinių medžiaga, kurią palikti be dėmesio būtų buvę nedovanotina. Rankiojant po įvairias rankraščių saugyklas išblaškytus dokumentus pamažu išryškėjo svarbiausioji ankstyvosios Plungės istorijos tema. Miestelio kūrimosi pradžios klausimas painus, bet jį neabejotinai galima sieti su XVI a. antros pusės Žemaitijoje vykusiomis permainomis: iki tol šiuose kraštuose dominavusios Kęsgailių giminės pasitraukimu, reformacija, o labiausiai – Valakų reforma. XVI a. septintame dešimtmetyje valakų matininkais čia dirbęs asmenys tapo garsiosios knygos „Apie žemaičių dievus“ autoriaus Jono Lasickio informatoriais. Jų betarpiškai surinkti liudijimai atskleidė vietinėje bendruomenėje vis dar gyvas pagoniškos epochos tradicijas. Taip bendruomenės krikščionėjimas ir apskritai kaita tapo pagrindine tyrimo gija. Apie matininkus ir jų darbo ypatybes žr. Z. Drozd, 2008, p. 35–68. Apie tikėtinus pagonybės arealus Žemaitijoje XVI–XVII a. sandūroje M. Bumblauskas, 2015, p. 10–19. Jo teigimu, vieno iš dviejų tokių anklavų viduryje buvo Plungė.

Lokaliųjų bendruomenių istorijos tyrimai Lietuvos istoriografijoje yra palikti greičiau kraštotyriminkams nei istorikams. XX a. pabaigoje pagreitį įgavusi mikroistorijos prieiga atnaujino istorikų susidomėjimą šia problematika, bet, kaip parodė Davido Fricko knyga¹, tokie tyrimai gal ir gali sužavėti skaitytoją, užtat istorikui iškelia tiek šaltinių atrankos, tyrimo metodo pritaikymo ir naratyvo kūrimo problemų, kad priverčia rimtai pasverti, ar verta leisti į smulkių istorinių faktų blusinėjimą, kai aplinkui tiek daug mokslui kurti tinkamų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

¹ D. Frick, 2013.

istorijos temų. Bet ar tikrai dėl klaidaus takelio neverta išsukti iš ištrypto vieškelio?

Šis straipsnis – kur kas platesnio, dar tebevykdomo, tyrimo dalis. Jo tikslas – rekonstruoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkampios Plungės (tuo metu – Plungėnų) parapijos bendruomenės struktūrą, jos dalių sąveiką ir rutininio gyvenimo ritmus. Šį tyrimą atlikti leido Plungės Šv. Jono Krikštytojo katalikų bažnyčios parapijų knygų medžiaga, kuri ir padiktavo darbo chronologiją. Kol kas lietuvių istorikai yra tik pradėję diskutuoti apie parapijų knygas kaip istorinės demografijos ir lietuvių kalbos istorijos šaltinius². Šis darbas nepretenduoja įsiterpti į minėtų tyrimų laukus, nors jo objektas yra labai artimas. Turbūt jį galima apibūdinti kaip lokalinės socialinės mikroistorijos bandymą.

Kadangi čia pristatomi tik tarpiniai, ne galutiniai, tyrimo rezultatai, straipsnis orientuotas į tiriamos medžiagos teikiamas pažinimo galimybes, o ne į diskusijas su jau esama istoriografija.

Šaltinių kompleksas

Iki šių laikų išliko keturios Plungės parapijos santuokų knygos (toliau – PSK), apimančios 1615–1659, 1660–1697 ir 1708–1741 m.³, ir šešios krikšto knygos (toliau – PKK), apimančios 1616–1660,

² Savotiškas paskatinimas tyrinėti parapijų knygas: J. Sarcevičienė, 2013, p. 451–471. Kiek anksčiau parapijų metrikų knygas ėmė tyrinėti kalbininkai: J. Palionis, 2003; J. Palionis, 2008; V. Garliauskas, 2004.

³ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1827, ap. 1, b. 1, Plungės Šv. Jono Krikštytojo Romos katalikų bažnyčia, 1615–1659 m. santuokos (toliau – PSK 1615–1659) ir 1616–1660 m. gimimo metrikų knyga (toliau – PKK 1616–1660); b. 2, PSK 1660–1685; b. 3, PSK 1686–1697; b. 5, PSK 1708–1741.

1697–1753, 1755–1767 ir 1789–1794 m.⁴ Tiesa, PKK 1616–1660 m. ir PSK 1615–1659 m. knygos archyvistų sujungtos į vieną saugojimo vienetą. Toliau apie jas bus kalbama kaip apie dvi atskiras knygas.

Plačiau prakalbinti bažnytinių metrikų knygų medžiagą galime tik susieję to paties laikotarpio krikšto ir santuokų knygų teikiamą informaciją. Deja, bet, kaip žinoma, Lietuvoje iš esmės nebuvo vedamos laidojimo knygos. Plungės atvejis šiuo požiūriu – ne išimtis. Tad nuodugnesniam tyrimui tinka ne visos dešimt, o tik penkios knygos. Jos sudaro dvi knygų grupes, leidžiančias Plungės bendruomenės socialinį tyrimą daryti dviem chronologiniais pjūviais: 1616–1659 m. (PSK 1615–1659 ir PKK 1616–1660) ir 1708–1741 m. (PSK 1708–1741, PKK 1697–1723, PKK 1724–1741). Didelis chronologinis plyšys tarp jų nurodo, kad turime planuoti ne vieną, o du, beveik visiškai atskirus, tyrimus. Pirmojo laikotarpio aktualių knygų medžiagą apdoroti yra sudėtingiau dėl painios knygų komplektacijos: į vieną knygą įrišta po kelias originalias knygas, dalis lapų sumaišyti, be to, čia esanti informacija yra skurdesnė, nei antrojo laikotarpio knygų. Antrojo laikotarpio PSK 1708–1741 m. yra unikali. Pirmasis jos įrašas, datuotas 1708 m. balandžio 21 d., skamba taip: „*Baltramieius Barskus naslys ysz Lokniškis su Justinu Stąkayte ysz Kapsudziu[.] Usakims 1, 2, 3.*“ Žemaitiškai, žinoma, su lotyniškų ir lenkiškų formulių įmaišymu, ši knyga vesta iki 1720 m. balandžio 28 d. Paskui metrikos surašytos lotyniškai.

⁴ LVIA, f. 1827, ap. 1, PKK 1616–1660 (žr. 4-ą išnašą); b. 4, PKK 1697–1723; b. 6, PKK 1724–1741; b. 7, PKK 1741–1753; b. 8, PKK 1755–1767; b. 9, PKK 1789–1794. Prieiga prie visų šių knygų galima internetu per e. paveldo puslapį.

Peržvelgus visą Plungės metrikų masyvą, 1616–1660 m. krikštų knygoje buvo rasti po 1656 m. krikštų metrikomis prirašyti keli bendros chronologinės sekos neatitinkantys įrašai. Vienas jų, datuotas 1658 m., iš dalies irgi žemaitiškas⁵. Istorikams dar teks išsiaiškinti, ar šie atradimai turi analogų, bet iš viso to, kas pasakyta, aiškėja, kad tyrimą vertėtų pradėti nuo vėlesnio laikotarpio knygų analizės.

Šio tyrimo pagrindinė šaltinių bazė – viena santuokos ir dvi krikšto knygos. Medžiagos atrankos sąlygas diktuoja PSK 1708–1741 (apimanti laikotarpį nuo 1708 m. balandžio iki 1741 m. liepos pabaigos), 49 lapai, kuriuose iš viso yra 791 metrikų įrašas⁶. Tik dalis PKK 1697–1723 medžiagos chronologiškai sutampa su santuokų knygos chronologija. Nors tyrimo metu buvo apdorota visa PKK 1697–1723 knygos informacija (179 lapai su 3 530 metrikų įrašų), esminė medžiaga yra 1 358 metrikų įrašai, padaryti tarp 1708 m. balandžio ir 1741 m. liepos (imtinai). Prie šios medžiagos dar pridėjama PKK 1724–1741, 91 lapas su 1 531 metrikų įrašu. Kadangi PKK 1724–1741 įrašai baigiasi sausio 23, tai 1741 m. duomenys papildyti iš PKK 1741–1753 (tai dar 67 metrikų įrašai). Tad tyrimo pagrindą sudaro 1708–1741 m. 791 santuokos, 2 956 krikšto įrašai, o tarp 1697 m. ir 1707 m. padaryti 2 172 metrikų įrašai sudaro papildomą medžiagą.

⁵ PKK 1616–1660, l. 315.

⁶ Parapijų knygose pasitaiko labai įvairių įrašų: apie bažnyčios pareigūnų pradėtą tarnybą, vizitacijas, išskirtinius įvykius ir pan. Visa tai – papildoma medžiaga. Knygų medžiagos pagrindą sudaro metrikų įrašai – kitaip tariant, įrašai, paliudijantys krikšto ar santuokos sakramentų teikimą. Tiesa, santuokos atveju metrikų įrašais galime laikyti ir įrašus apie užsakus, kurie nepasibaigė santuoka.

Jokiu būdu šie skaičiai nereiškia nei santuokų, nei pakrikštytų vaikų skaičiaus, nes santuokų metrikose yra (nors ir nedaug) atvejų, kai buvo registruojami užsakai, bet dėl nepaaiškintų priežasčių santuokos neįvykdavo, o dvynių krikštas dažniausiai buvo registruojamas vienu įrašu, be to, pasitaikydavo suaugusių žydų krikšto atvejų ir pan. Metrikų įrašų skaičiai negali būti išimtinai siejami ir vien tik su Plungės parapijos bendruomene, nes knygose registruoti ir laikinai Plungėje gyvenusių tėvų krikštyti vaikai, ir, žinoma, iš kitų parapijų tuoktis atvykę jaunavedžiai. Ši aplinkybė nurodo, kad ir plungiškiai galėjo tuoktis kitose parapijose, nors ten nepersikraustydavo. Tad tiesmukas aritmetinis duomenų skaičiavimas negali pateikti tikrosios padėties vaizdo, jam atkurti reikia detalai susipažinti su įrašų turiniu.

PSK metrikų įrašų struktūra nėra visiškai stabili. Santuokos metrikos įrašė fiksuota keturių rūšių informacija: 1) pirmųjų užsakų teikimo data; 2) besituokiančiųjų vardai ir gyvenamosios (kilimo) vietovės; 3) santuokos sakramento teikimo liudytojai; 4) santuokos data. Tačiau ne visada tokio klausimyno buvo laikomasi. Pavyzdžiui, PSK 1708–1741 žemaitiškai surašytoje knygos dalyje nuosekliai žymėtos užsakų teikimo datos, o lotyniškojoje dalyje šios informacijos nebėra.

PKK metrikų įrašų struktūra lygiai taip pat pasižymi tam tikru nestabilumu. Krikšto metrikų įrašuose buvo fiksuota: 1) krikšto data; 2) pakrikštyto kūdikio tėvai ir jų gyvenamoji vietovė; 3) krikštąteviai ir jų gyvenamoji vietovė; 4) krikšto liudytojai (asistentai) ir jų gyvenamoji vietovė. Iš tikro krikšto asistentai minimi tik retais atvejais. Taigi šios rūšies duomenys gali būti vertinami kaip nepagrindiniai, ap-

dorodami medžiagą juos galime šlieti prie informacijos apie krikštatevius. Šalia šios informacijos nuo 1719 m. ganėtinai dažnai minimi krikšto sakramentą teikę dvasininkai: klebonas, vikaras (kamendorius), altarista. Įdomių papildomų duomenų randame PKK 1724–1741, kur nuo 1724 m. gana tvarkingai pateiktos ne tik krikšto, bet ir kūdikių gimimo datos. Po 1733 m. tokio pobūdžio pastabų metrikose aptinkama ypač retai.

Mokslinėje literatūroje jau yra aptarti pagrindiniai bažnytinių metrikų, kaip istorijos šaltinių, patikimumo klausimai⁷. Plungės atvejis duoda pagrindą pakartoti ankstesnius nuogaštavimus. Sunku pasakyti visiškai tiksliai, kas vedė metrikų knygas. Įvairuojančios rašysenos ir nuorodos apie apeigas atlikusių dvasininką dar neleidžia tvirtinti, kad tas pats asmuo surašydavo ir metrikas. Kad taip galėjo nebūti, rodo įrašų nenuoseklumai. Žinoma, jie yra reti, bet visgi ankstyvesne data datuotų įrašų įsimaišymas tarp vėlyvesnių, liudytojų ar net vieno iš tėvų vardo, pavardės ar gyvenamosios vietos nenurodymas perša nuomonę, kad įrašai į knygas buvo įrašomi po apeigų praėjus kuriam laikui. Metrikų įrašų prigimtį atskleidžia knygoje kartais pasitaikantys nedidelio formato lapukai. Tai tyrinėtojams gerai žinomi metrikų juodraščiai, nuo kurių vėliau buvo nurašoma informacija į knygas. Tačiau tai, kad kai kurių lapukų įrašai neturi atitinkamų atitinkamose knygoje (tai galima patikrinti pagal įrašo datą), rodo, jog ne visos krikštų ar santuokų metrikos galėjo atsidurti metrikų knygoje. Plungės atveju vienas įdomiausių tokių lapukų yra įrištas tarp 24 ir 25 PSK 1708–1741 lapo. Lapuko viršus nuplėštas. Tai ypač aiškiai matoma

jo antroje pusėje, kur yra išlikusi tik įrašo pabaiga. Visas lapuko tekstas toks:

Teypoie Martins Gaylus izš Dupiu su Elzbietu Barutaytie izš Kiepurienu uzsakims pirms, antras, 3.

NB Kolenda ant Judeykciu, Tarwayniu, Stanėlu, Merkiėlu, Kiepurienu, Kapsudziu, Szarkiu, Pluszkiu, Jerubayciu.

Kita lapelio pusė:

... Plung. [z] Panną Marianną Bumblewiczowną z Plungian zapowiedz pierwsza, wtora, 3.

Takie Tomasz. Teypoie Tamoszius Jakutis musu Szpitoleniks su Iwu Daynauskienie izš Plungies abudu naszlu, pirms, 2, 3.

Teypoie Kazimiers Szweystaytis izš Gondyngas su Elzbietu Maciulskienie izš Pausznie naszle, pirms, 2, 3.

Regis, išbraukymai lapelyje patvirtina buvus metrikų juodraščio vedimo praktiką. Santuokų metrikos knygas vedęs asmuo neskubėjo „procesinių“ veiksmų įrašyti į metrikų knygas. Jis nuosekliai žymėjo vykdyto proceso fazes, ir tik tada, kai jos pasiekdavo tikslą, santuoka buvo įrašoma į knygą. Nors tai, kad toje pačioje santuokų knygoje yra įrašų apie užsakų priėmimą, o vėliau nurodoma apie santuokos nesudarymą, leidžia manyti, jog anksčiau minėtos praktikos nebūtinai visada buvo laikomasi. Ne mažesnio dėmesio verta ir tai, kad šalia užsakų slinkties minimas ir kalėdojimas. Tai rodo, kad lapeliuose galėjo būti užrašomi labai įvairūs duomenys, todėl vėliau juos perrašant į knygas galėjo įsivelti įvairių klaidų.

Metrikų knygos buvo saugomos kaip bažnyčios turtas. Tačiau tuometinė ir dabartinė jų būklė nėra adekvačios. Apie tai galime susidaryti vaizdą iš 1675 m. Plungės bažnyčios vizitacijos aprašymo⁸. Jame

⁷ J. Sarcevičienė, 2013, p. 451–471.

⁸ Visitatio ecclesie parochialis Plongianensis, Plungė, 1675-12-31, in: *Žemaičių vyskupijos vizitacijos*, p. 59–75.

minima apie 10 senų ir tuomet tebepldomų knygų, neretai įvardytų už jų vedimą atsakingų klebonų vardais. Visa 1615–1659 m. medžiaga dabar funkcionuoja kaip viena, bendrai krikšto ir santuokų knyga. Vien pavarčius ją aiškiai matyti, kad ji „sulipdyta“ iš savitą formą turėjusių atskirų knygų. Antai jos pradžioje (nuo 1615) įrašai surašyti puslapyje į du stulpelius. Nuo 1630 m. pabaigos stulpeliai dingsta. Nuo 1632 m. datos įrašomos kairiojoje paraštėje, patį įrašą atitraukiant į dešinę. Nuo 1635 m. kiekvienas įrašas nuo kito atribojamas horizontaliu brūkšniu per visą lapo plotį. O nuo 1642 m. vidurio datoms kairiojoje lapo pusėje dviem vertikaliais brūkšniais nubrėžtas atskiras stulpelis. Dažnai tarp šių skirtingais stiliais sutvarkytų knygos dalių trūksta lapų. Tad galima spėti, jog taip dingę antraštiniai atskirų knygų lapai⁹.

Taip pat visai įmanoma, kad atskiros knygų dalys ar net ištisos knygos vėlesniu laikotarpiu galėjo būti perrašytos. Štai minėtoje vizitacijoje aprašyta 1648 m. siauros formos knyga (*metryka podługowata wążka*)¹⁰, bet dabartinėje 1615–1659 m. knygoje nėra jokių siaurų lapų. Siaurutė kaip tik yra 1660–1685 m. santuokų knyga, dėl kurios originalumo nekyla abejonių.

Taigi iš esmės visos originalios knygos turėjo būti užvestos ir vedamos kiekvieno klebono. Tačiau praktikoje, matyt, ne visada laikytasi tokio papročio. Štai jei imsime šiam tyrimui aktualias tris krikšto knygas, tai pamatysime, jog pirmosios jų (PKK 1697–1723) antraštiniame lape

⁹ Visai tikėtina, kad kai kurios knygos tokių lapų galėjo neturėti. Antai PSK 1708–1741 antraštinis įrašas tiesiog „prilipdytas“ prie pat viršutinio lapo kraštelio, o po juo eina tvarkingai surikiuoti, plačiu raštu surašyti metrikų įrašai.

¹⁰ *Ibid.*, p. 66.

nurodoma, kad tai krikšto metrikų knyga, vesta Plungės klebono Kazimiero Judzintavičiaus. Antrosios knygos (PKK 1724–1741) antraštiniame lape rašoma, kad čia – Žemaitijos kanauninko Plungės klebono Martyno Petro Mokžeckio knyga. Tačiau pastarasis klebonas nuo 1719 m. minimas jau pirmosios knygos įrašuose. Galiausiai, trečiosios krikšto knygos (PKK 1741–1753) antraštėje apskritai nėra minimas klebonas. Iš pirmųjų metrikų įrašų aiškėja, kad tuo laikotarpiu Plungės klebonas buvo Andrius Vežbovskis, o vikaras – Kazimieras Mišeika. Kiek komplikuota metrikų knygų prigimtis, rodo PKK 1724–1741 ir PKK 1741–1753 santykis. PKK 1724–1741 paskutiniai metrikos įrašai apima 1741 m. sausį iki vasario 1 d. imtinai. Visa ši 1741 m. metrikų įrašų grupė (iš viso 15 įrašų) dar kartą įrašyta į PKK 1741–1753 m. pradžią.

Medžiagos apdorojimo metodas

Apdoroti metrikų knygoje esančią medžiagą nėra paprasta nei statistiniu, nei hermeneutiniu požiūriu. Bandant jas prakalbinti, ypač aktualu tiksliai identifikuoti asmenis ir vietas, o kartu matyti visą medžiagos teikiamą kiekybinę visumą. Todėl visą metrikų knygos medžiagą reikia perkelti į kompiuterio laikmeną ir toliau tyrinėti sudarant įvairias rodykles. Hermeneutiškai tai – sudėtinga, nes asmenvardžius ir vietovardžius metrikų sudarytojai užrašydavo iš klausos. Kai kuriose knygų dalyse susiduriame su nuolat besikeičiančiu braižu. Kiekvienam iš tų braižų galime priskirti įvairius rašymo įpročius: pavyzdžiui, lenkiškos *q* naudojimas ar nenaudojimas (Walączoyte / Walonczoyte); kai kurių vietovardžių tai žemaitiškos, tai len-

kiškos transliteracijos naudojimas (Alksni, Olxni); žemaitiškos ar lenkiškos galūnės taikymas, ypač užrašant merginų pavardes (-oyte, -owna) ir pan. Todėl metrikose tie patys vietovardžiai ir asmenvardžiai užrašyti keliais būdais. O juk tai svarbiausi ženklai, leidžiantys identifikuoti žmones. Žinoma, palyginę įrašus galime juos tarpusavyje susieti. Tarkime, jei blogai buvo užrašyta arba sunkiai perskaitoma pakrikštyto vaiko motinos mergautinė pavardė, tai ją galime nustatyti sulygindami su kitomis tos pačios šeimos vaikų krikšto metrikomis, iš kurių matome sutuoktinio vardą ir šeimos gyvenamąją vietą. Rengiant rodykles toks darbas reikalauja „taisyti“ metrikas vedusių asmenų klaidas, kad būtų galima naudotis paieškos sistema. Tačiau taip „taisant“ atsiranda jau istoriko sukurtų naujovių, galinčių įvelti papildomų klaidų.

Vietovardžių lokalizacija irgi nėra paprasta. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tik vienas kitas metrikose minimas vietovardis nebeišliko iki mūsų dienų. Tačiau tai nereiškia, kad vienodai skambančius metrikose minimus ir dabartinius vietovardžius galime traktuoti kaip tapačius. Pavyzdžiui, metrikose minima Prūsalių (beje, XVII a. vadinta ir Prūsai) vietovė. Šiuolaikiniame žemėlapyje galime surasti dvejus Prūsalius Plungės apylinkėse. Bet jei pasižiūrėtume į XIX a. vidurio Rusijos imperijos generalinio štabo parengtą žemėlapi, rastume Prūsalius su septyniais tokio pat pavadinimo užkampiais (*застенок*). Panašių atvejų ganėtina daug. Iš vienos pusės, tai rodo bendrą praktiką – vietovardis reiškia ne konkrečią vietovę, o tam tikrą arealą. Iš kitos pusės, – tiksliai nustatyti, kuriam iš to arealo taškų reikėtų priskirti vieną ar kitą metrikose paminėtą asmenį, nėra jokių galimybių.

Siekiant nustatyti besituokiančiųjų amžių, pirmagimio pasirodymo laiką ar vaikų skaičių šeimoje, būtina kiekvienai šeimai sudaryti atskirą bylą iš duomenų, fiksuotų santuokų ir krikštų metrikose. Tokiam tyrinėjimui taikomas mokslinėje literatūroje dažnai naudojamas „vardų susiejimo“ metodas (angl. *nominal record linkage*)¹¹. Taikyti jį visai turimai medžiagai – didžiulis darbas, kuris šiame tyrimo etape negalėjo būti visiškai atliktas. Todėl pasirinktas zonuojantysis tyrimas: išnagrinėtas 201 santuokų, sudarytų 1734–1741 m., atvejis. Šiuo pagrindu pavyko suformuoti 109 šeimų bylas, vos 6 iš kurių turi visą informaciją: šalia santuokos metrikų dar yra ir abiejų tėvų bei vaikų gimimo metrikos. Tad rezultatai yra labai kuklūs, o iš jų daromi įvairūs statistiniai skaičiavimai – tik labai apytikriai.

Administracinės struktūros ir bendruomenės dydis

Kaip socialinės istorijos šaltinis parapijų metrikų knygos pateikia ganėtinai gausią, bet smulkią (individualaus pobūdžio) informaciją, kurios vertė smarkiai išauga, kai ją siejame su įprastesniais socialinės istorijos šaltiniais – inventoriais ir įvairiais mokesčių bei prievolių surašymais. 1708–1741 m. Plungės parapijos bendruomenę rekonstruoti padeda 1690 m. Žemaitijos kunigaikštystės padūmės mokesčio surašymas, kuriame surašyti kilmingieji pasauliečiai ir jų turimos žemėvaldos dydžiai. Iš sąrašo matyti, kad Plungės parapija apėmė beveik visą Gandingos valsčių, kuriame 1690 m. buvo 45 žemėvaldžiai. 42 iš jų gyveno bajorkaimiuose ir turėjo 1–3 dūmus. Ir tik trys buvo stambesni: Gotfredas

¹¹ Apie tai plačiau žr. M. Jakulis, 2016, p. 11–12.

Ulikas turėjo 8 dūmų valdą Nausėdžiuose; 89 dūmus Kartenos seniūnijoje (?) valdė tuometinis Žemaitijos seniūnas Petras Mykolas Pacas, o 202 Plungės seniūnijos valstiečių dūmus – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pataurininkis, Plungės seniūnas Martynas Krišpinas Kiršenšteinas¹². Iš šios trijulės metrikose vos porą kartų (1729–1731 m.) paminėta kaip krikšto motina tik Plungės seniūnienė Joana Krišpinienė.

Plungės seniūnijos padėtį aptariamam laikotarpiu detaliau pristato 1721 m. inventorius, sudarytas Kazimierui Krišpinui Kiršenšteinui įvertinant seniūnijos būklę. Seniūnijai priklausė dvarelis pačiame Plungėnų miestelyje ant Babrungos kranto. Šalia buvo vos bestovintis malūnas. Tiesioginiam dvaro pavaldumui priklausė Giedrimiškių palivarkas ir Šudelių kaimas, kurie tuo metu buvo visiškai ištuštėję. Taip pat nuo dvaro priklausė didelė dalis miestelėnų. Jie gyveno keturiose gatvėse (Bažnyčios, Platelių, Vilniaus, Rietavo)¹³. Iš viso čia buvo 30 namų, kurių 18-oje gyveno žydai. Kai kurie likę namai buvo tušti. Inventoriaus sudarymo metu Plungėje buvo dislokuotas saksų dalinys. Kelis Bažnyčios gatvės namus buvo užėmę dalinio karininkai (du pulkininkai – Lamas ir Donajus – bei neįvardytas majoras), o dar vieną – bent keli įgulos kariai.

Plungės seniūnija dalijosi į tris vaitijas: Paminijo (11 kaimų), Stalgėnų (8 kaimai), Alksnėnų (13 kaimų). Inventorius sudarytas iškart po Didžiojo Šiaurės karo ir nedaug tepraėjus po Didžiojo maro Lietuvoje. Jis rodo neįtikėtinai didelį kaimo

vietovės ištuštėjimą. Iš 32 kaimų 19 buvo visiškai tušti, o ir likusiuose gyveno vos po vieną kitą valstietį, dažnai naujakurį. Gyvybingiausiame Kumžaičių kaime buvo 10 apgyvendintų sodybų. Iš jų tik vienas valstietis gyveno savo žemėje – visi kiti buvo paėmę anksčiau ne jų valdytus sklypus¹⁴.

Plungės visuomenė buvo ne tik bajoriška, miestelėniška ir valstietiška. Savo svarbią reikšmę turėjo ir bažnyčia. Matyt, pastatyta Valakų reformos matavimo metais, kurį laiką tapusi kalvinų maldos namais, nuo 1617 m. ji pradėjo gyventi naują gyvenimą, kai Plungės seniūno Andriaus Valavičiaus dėka buvo aprūpinta žemėmis¹⁵. Apie jos turtą, nuo jos priklausomus miestelėnus ir valstiečius duomenų pateikia 1675 m. gruodžio 31 d. sudarytas bažnyčios turto inventorius. Iš jo aiškėja, kad klebonijos administracijai priklausė 19 Plungės miestelėnų, 24 Kapsuduose ir 6 Kuliuose gyvenusių valstiečių šeimos¹⁶. Kuliuose jau tada buvusi koplyčia, vėliau Plungės bažnyčios filija. XVIII a. pirmoje pusėje Kulių bažnyčia aptarnavo savo arealo bendruomenę, taip sumažindama Plungės bendruomenės arealą.

Erdvinių Plungės bendruomenės struktūrų raida reikalauja atskiro darbo. Todėl čia reikėtų priminti tik keletą svarbiausių dalykų. XVIII a. išvakarėse aplink Plun-

¹⁴ Plungės seniūnijos inventoriaus nuorašas, 1721-10-17, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 21, b. 110. Naudingų nuorodų apie Plungės seniūnijos inventorių žr. E. Meilus, 1997, p. 175.

¹⁵ Dotatio ecclesiae parochialis, Plungė 1617-08-13, in: *Codex Medicensis*, t. 2, p. 66–69. Konstantino Jablonskio fonde pavyko aptikti Plungės bažnyčios aprūpinimo žemėmis privilegijos originalą. LMAVB RS, f. 265, b. 4113.

¹⁶ Visitatio ecclesiae parochialis Plongianensis, Plungė, 1675-12-31, in: *Žemaičių vyskupijos vizitacijos*, p. 70–71.

¹² *Metryka Litewska, Rejstry podymnego*, p. 178–180. Čia įrašyti vietovardžiai gerokai iškraipyti.

¹³ Kelis XX a. pirmos pusės Plungės planus žr. A. Miškinis, 2007, p. 544–547.

gę esanti katalikų parapijų tinklo dalis jau buvo susiformavusi ir iš esmės nekito iki amžiaus pabaigos, kai Plungės parapijiečių srautus galėjo kiek pakeisti Žlibinuose ir Šateikiuose įkurtos naujos bažnyčios. Labai apytikriai vertinamas parapijos plotas galėjo būti kiek didesnis nei 500 km². Parapijos gyventojų skaičius iš to laiko gali būti apskaičiuotas irgi apytikriai¹⁷. Tikslesnius skaičius galime sužinoti tik iš 1790 m. gyventojų surašymo duomenų. Jie rodo, kad Plungės parapijoje buvo 562 bajorai (11,1 %), 4 053 valstiečiai (80,4 %) ir 427 žydai (8,5 %)¹⁸. Iš viso – 5 042 gyventojai. Tais pat metais gimė 309, o mirė 225 plungiškiai (krikščionys ir žydai čia skaičiuojami kartu), vadinasi, bendruomenės metinis prieaugis siekė beveik 1,7 %.

Turimi duomenys leidžia matyti Plungės seniūnijai ir bažnyčiai priklausomą miestelėnų dalį. Negalime atmesti, kad ten būta ir bajorų ar nuo jų priklausiusių miestelėnų. Todėl tikėtina, kad miestelis jau XVIII a. pirmoje pusėje buvo santykinai nemažas ir sparčiai plėtėsi, nes 1792 m. sausio 13 d. gavo miesto savivaldos teises¹⁹. Savotišką galimybę pamatuoti jo dydį Žemaitijos miestelių tinkle teikia 1766 m. kovo mėnesio Žemaitijos kunigaikštystės gėralų mokesčio registras²⁰.

¹⁷ 1755 ir 1767 m. Žemaitijos parapijiečių statistika žr. *Relationes status dioecesium*, t. 1, p. 359–374; 404–406. Gaila, kad duomenys čia pateikiami dekanatais, todėl Plungės, įėjusios į Rietavo dekanatą, parapijiečių skaičius nėra aiškus. Bandymą apdoroti šiuos duomenis žr. G. Błaszczyk, 1985, p. 80–92.

¹⁸ R. Jاسas, L. Truska, 1972, p. 30–33. 1790 m. surašyme miestelėnų klausimas nėra iki galo aiškus: ar jie nesurašyti, ar įtraukti į valstiečių skaičių.

¹⁹ Žinoma, teisių suteikimas buvo savotiška laikotarpio žymė, kai Ketverių metų seimas kone masiškai atkūrė arba naujai davė miestų teises visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Plačiau L. Glemža, 2010.

²⁰ Rejestr podatku szapowego szelenzowego

Kadangi alkoholinių gėrimų pardavimas Respublikoje buvo miestelių ekonomikos variklis, minėto registro dydžiai leidžia apytikriai nustatyti miestelio ekonominę reikšmę. Plungė registre – septinta²¹. Atsižvelgiant į tai, kad Plungė buvo santykinai naujas ir ne prie svarbiausių prekybos kelių įsikūręs miestelis, jos raida XVIII a. antroje pusėje atrodo ypač dinamiška. Šiuo požiūriu nereikėtų pamiršti, kad to paties amžiaus pradžioje miestelis, kaip ir visa Lietuva, patyrė Didįjį marą, be to, tuo pat metu jo apylinkėse vyko ganėtinai smarkūs kariniai susirėmimai, nuo kurių miestelis gerokai nukentėjo. Bendruomenės išgyvenimą nulėmė praūžus negandoms pamažu didėjęs gimstamumas.

Gimstamumas ir krikštas

Krikštas, žinoma, nėra gimimas, bet vis dėlto parapijų krikšto knygos – vienintelis detalus šaltinis, parodantis gimstamumo būklę. Todėl toliau tekste krikštas prilygintas gimimui.

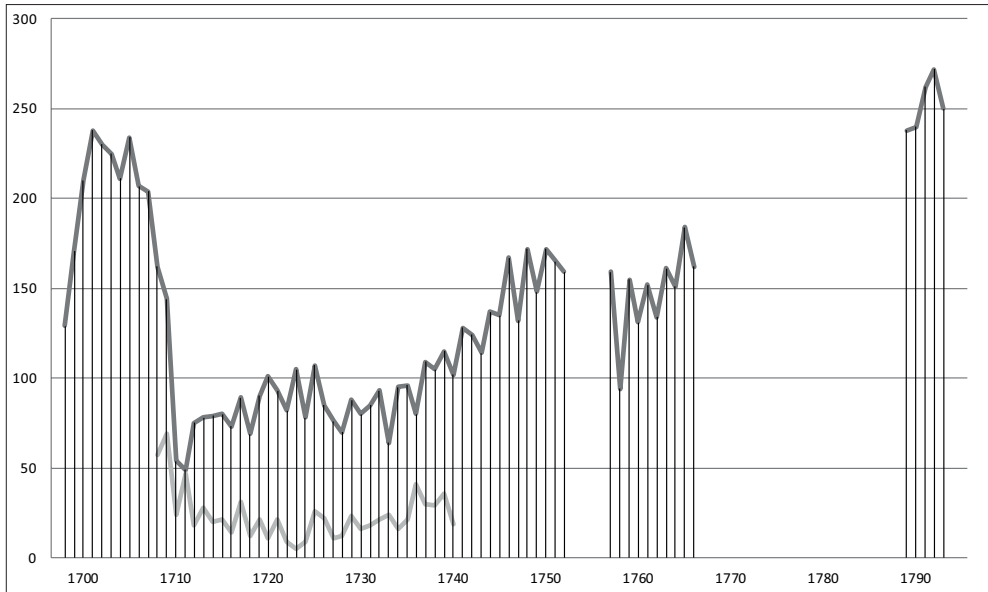
Nemaži gimstamumo svyravimai yra būdingi visai istorijai iki pramonės revoliucijos. Kadangi didžiausia Lietuvoje demografinė krizė kaip tik sutampa su pačia šiame straipsnyje aptariamo laikotarpio pradžia, tai aiškesniam demografinės kreivės svyravimų vaizdui susidaryti kiek praplėskime chronologines tyrimo ribas ir pasinaudokime PKK 1697–1723 duomenimis²². Be to, kadangi turime galimybę gimstamumo vaizdą papildyti kitų

Xięstwa Żmuydzkiego raty marcowey, 1766, in: *LVI A*, f. 11, b. 3810, l. 175–188.

²¹ Ją lenkė tik Kėdainiai, Skuodas, Raseiniai, Jurbarkas, Kražiai ir Švėkšna. Tiesa, nuo Kėdainių Plungė atsiliko kone tris kartus, o nuo Skuodo – du kartus.

²² 1697 m. duomenys surašyti nuo kovo pabaigos, todėl į diagramą jie neįtraukti.

1 diagrama. *Plungėje pakrikštytų vaikų kiekybės dinamika 1698–1793 m.*

— tamsi linija žymi gimstamumo svyravimus; — šviesi linija – santuokų 1708–1741 m.

XVIII a. metrikų knygų duomenimis, apytikriai suskaičiuodami jų įrašus, netirdami jų turinio, įtraukime ir juos. Taip gauname nutrūkstančią, bet visgi tam tikrą tendenciją demonstruojančią kreivę.

Iš 1 diagramos matyti, kad tiriamu laikotarpiu Plungės parapijoje gimstamumo viršūnė buvo pasiekta 1702 m. (238 pakrikštyti vaikai). Dar 1709 m. buvo pakrikštyti 144 vaikai, o 1710 m. – maro laikotarpiu, jau tik 54. Iš santuokų ir krikšto metrikos įrašų galime gana tiksliai nustatyti epidemijos protrūkio laiką Plungėje. Tai – 1710 m. birželis–liepa. Per visą likusią 1710 m. dalį buvo pakrikštyti vos keli vaikai, bet nesutuokta nė viena pora. Nuo 1711 m. prasidėjo lėtas, bet kryptingas gimstamumo didėjimas iki pat XVIII a. pabaigos. Nors kelių krikšto knygų trūkumas neleidžia rekonstruoti gimstamumo kreivės XVIII a. aštuntame–devintame dešimtmetyje, iš bendros tendencijos galima

aiškiai susidaryti nuomonę, kad XVIII a. pirmo dešimtmečio gimstamumo lygis Plungėje buvo pasiektas to pat amžiaus devintame dešimtmetyje. Įdomu, kad, kitaip nei maras, šalia Plungės vykę karo veiksmai gimstamumo kreivės nenusmukdė žemyn²³.

1697–1741²⁴ m. Plungėje buvo pakrikštytas 5 221 naujagimis – 2 486 mergaitės (47,61 % visų vaikų) ir 2 735 berniukai (52,38 % visų vaikų). Tad gimusių mergaičių ir berniukų santykis Plungėje maždaug kartojo bendrą tendenciją²⁵.

²³ Kol kas sunku susigaudyti karo veiksnių Plungės apylinkėse chronologijoje. Istoriografijoje minėtas 1703 m. lapkritį Plungėje vykęs susirėmimas tarp vietos bajorų ir švedų dalinio, pasibaigęs dalies miestelio sudeginimu. O 1705 m. čia vyko Sapiegų šalininkų ir priešininkų susidūrimai. O. Urbonas, 1963, p. 115; B. Dundulis, 1977, p. 136.

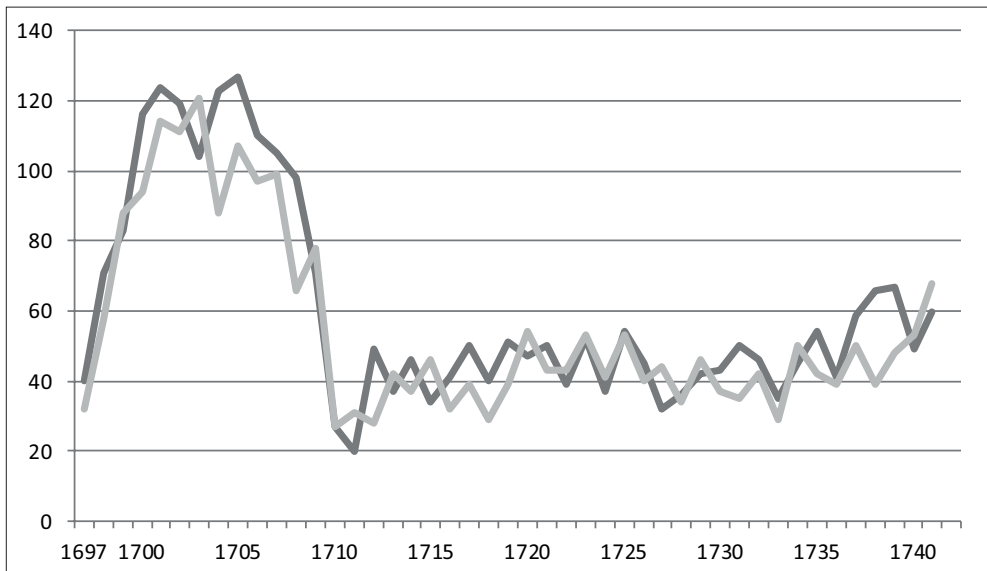
²⁴ Kitaip nei ankstesnėje diagramoje, čia vėl įskaičiuojami neišsamūs 1697 m. metrikų duomenys, nes šios diagramos objektas yra ne bendras per metus gimusių vaikų kiekis, o jų lyčių santykis.

²⁵ J. Sarcevičienė, 2013, p. 464.

Metų laiku gimstančių vaikų skaičius pasiskirsto netolygiai. Pagrindinė to priežastis – Bažnyčios pastangos advento ir gavėnios metu riboti seksualinį tikinčiųjų aktyvumą. Kiek šie ribojimai veikė gimstamumą, matome iš 3 diagramos. Joje tamsi kreivė rodo visus 1698–1741 m. krikštus pagal mėnesius. Iš jos matyti, kad daugiausia vaikų gimdavo kovą–balandį. Šviesi kreivė rodo apytikrį pastojimo laiką. Iš diagramos aiškėja, kad advento metu seksualinis aktyvumas šiek tiek mažesnis nei vidutinis, o gavėnios poveikis jam yra neabejotinas. Kaip tik ši aplinkybė nulemia, kad rudens pabaigoje–žiemos pradžioje vaikų gimdavo mažiausia. Savo ruožtu padidėjusio seksualinio aktyvumo laikotarpis matomas nuo gegužės per visą vasarą, dėl jo poveikio vasarį–gegužę gimdavo šiek tiek daugiau nei 40 % vaikų.

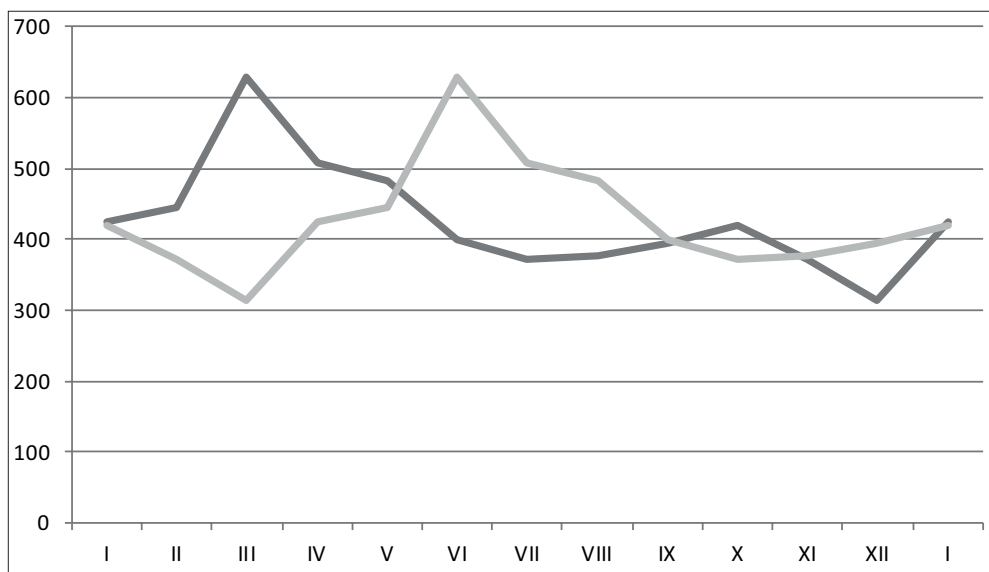
Šis pastebėjimas vertas kiek platesnio paaiškinimo. Krikšto metrikose galima matyti dvi vardų parinkimo vaikams stra-

tegijas. Viena vertus, vaikų vardai sutampa su jų tėvų (matyt, ypač būdinga pirmagimiams) arba krikštatevių vardais. Tokią strategiją patvirtina horizontalus metrikos įrašo nagrinėjimas. Kitą strategiją išduoda vertikalusis – kai matome, kad keletą dienų maždaug visiems vaikams duodamas tas pat vardas. Čia išryškėja kasmet atsikartojanti slinktis: sausį–vasarį – vardų maišalynė, nuo vasario pabaigos – krikštijami Kazimierai, kovo viduryje – Juozaipai, balandį – Jurgiai, gegužę – Stanislovai ir taip toliau, kol gruodį – Tomai. Išimčių turbūt atsirasdavo tada, kai šeimoje jau buvo atžala tokiu vardu. Susieję šias pastabas su tuo, kas pasakyta apie vaikų gimimo dinamiką per metus, galime suprasti, kad tiems šventiesiems, kurių dienos sutapdavo su gimdymų pakilimo laikotarpiu, tam tikra prasme pasisekė. Į šią pastabą pravartu atkreipti dėmesį istorikams, tyrinėjantiems šv. Kazimiero kulto klostymąsi. Didelis Kazimierų skaičius Lietuvoje dar nebūtinai reiškė ypatingą prielankumą

2 diagrama. *Plungėje pakrikštytų kūdikių santykis pagal lytį 1697–1741 m.*

— šviesi linija – mergaitės, — tamsi linija – berniukai.

3 diagrama. Vaikų gimstamumas ir jų motinų pastojimo laikas

— tamsi kreivė – vaikų gimstamumas; — šviesi kreivė – motinų pastojimo laikas.

šiam šventajam. Būta dar ir gryno sutapimo įtakos.

Vaikų gimimo laikas leidžia apytikriai nustatyti gimdyvių pastojimo laiką. Tam tereikia gimdymo laiko kreivę stumtelėti atgal per devynis mėnesius. Akivaizdu, kad sąlygos motinoms išnešioti vaikus nebuvo geros. Didelis motinos darbinis aktyvumas, prasta mityba, visuomenės nestabilumas (karas, cikliškai atsinaujinantis badas ir epidemijos) didino priešlaikinio gimdymo galimybes. Tiesa, metrikose pavyko aptikti tik vienintelį įrašą apie akivaizdžiai silpno kūdikio krikštą²⁶. Tad tikėtina, kad diagramoje pažymėta lytinio aktyvumo banga galėjo būti šiek tiek labiau pastūmėta į priekį (jos viršūnę galime stumtelėti į liepą).

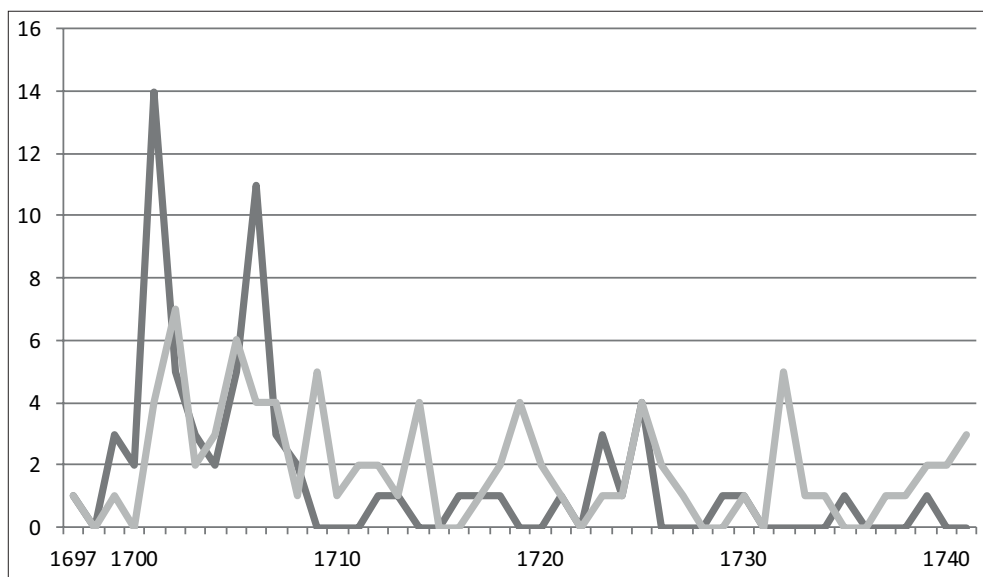
Kalbant apie krikšto ir gimimo chronologiją, dažnai kyla kitas klausimas: kiek ilgai tėvai kūdikius laikydavo nekrikštytus? Iš tiesų, nuo 1720 m. lapkričio pačios paigos iki 1729 m. balandžio pradžios ga-

nėtinai nuosekliai žymėtos pastabos apie kūdikių gimimo laiką rodo, kad dažniausiai jie būdavo pakrikštijami per 1–4 paras. Gana daug įrašų rodo, kad krikštyti skubėta (prie krikšto vardų prirašyta: *nato vero pridei; natum heri*). Tad mūsų istoriografijoje nuskambėję išpėjimai, neva bažnytinėse metrikose įrašytos krikšto datos yra gerokai nutolusios nuo gimtadienių²⁷, yra kiek perdėti. Žinoma, yra kiekvienos taisyklės išimčių. Prie tokių galime priskirti vidutinės bajorijos vaikus, kurių krikštynos buvo detalai planuojamos, matyt, laukta iš toliau atvykstančių svečių. Beje, tokiems vaikams netinka ir prieš tai minėta vardų parinkimo pagal artimiausią jų gimimui šventojo dieną strategija. Daugumos smulkiųjų bajorų vaikų krikšto laiko ir vardo parinkimo praktikos nedaug kuo skyrėsi nuo valstiečių.

Išryškindami sunkinančių reiškinių nėsčiaiškai reikšmę, neturime pulti į kraštutinumus. Savotiškų apmąstymų objektas

²⁶ PKK 1724–1741, l. 42.

²⁷ J. Sarcevičienė, 2013, p. 455.

4 diagrama. Nesantuokinių vaikų ir dvynių gimimo dinamika 1697–1741 m.

— tamsi linija – nesantuokiniai vaikai; — šviesi linija – dvynių poros.

galėtų būti dvynių gimstamumo rodikliai. Šiuolaikinė statistika nurodo, kad Lietuvoje galimybė susilaukti dvynių yra lygi 3 % (1 atvejis iš 32). 1697–1741 m. Plungės krikšto metrikose minimi 86 dvynių krikšto atvejai. Pagal krikšto atvejų rodiklius nustatyta to laiko dvynių gimimo tikimybė būtų lygi 1, 64 %, t. y. beveik du kartus mažesnė nei dabar (1 atvejis iš 61). Dvynių gimimo atvejo išskirtinumą rodo net ir įrašų metrikose įforminimas: dažnai vieno iš dvynių krikšto tėvu tapdavo kūdikius krikštijęs dvasininkas. Žinoma, galima įtarti, kad sėkmingai išnešioti dvynius padėdavo socialinė ar ekonominė gimdyvės šeimos padėtis. Bet dauguma dvynių tėvų visgi buvo iš įvairių Plungės parapijos kaimelių. Iš minėtų 86 atvejų tik 9 poros dvynių gimė, tikėtina, miestelėnų, o 6 – bajorų šeimose. Tad, jei vertinsime dvynių gimstamumo specifiką kaip palyginimo matmenį, tai galime spėti, kad sąlygos išnešioti vaikus XVIII a. buvo du kartus sunkesnės nei dabar.

Kol kas anksti kalbėti apie vidutinio vaikų gimdymų skaičiaus, moters vaisinavimo laikotarpio ir gimdymų intensyvumo nustatymą. Čia galima pateikti tik porą bendro pobūdžio pastabų. Iš anksčiau nurodytu metodu suformuotų šeimų bylų matome, kad dažniausiai pirmasis gimdymas įvykdavo per pirmuosius 10–18 mėnesių po santuokos (63 % visų nustatytų atvejų). Bet matome ir tris atvejus, kai pirmagimis buvo krikštijamas praėjus 3–8 mėnesiams po tėvų santuokos. Kita vertus, pastebima, kad tais atvejais, kai šeima turėdavo daugiau nei vieną vaiką, dažniausiai pasitaikantis laikotarpis tarp jų krikšto yra 1–2 metai.

Labai specifinė kategorija buvo nesantuokiniai kūdikiai ir pamestinukai²⁸. 1697–1741 m. laikotarpiu turime 69 jų krikšto atvejus. Vienišos motinos akivaizdžiai stengėsi „neįsiamžinti“ bažnytinėse

²⁸ Apie teisinę nesantuokinių vaikų padėtį plačiau žr. M. Jakulis, 2013, p. 41–57.

knygose, tad labai dažnai duomenys apie jas yra neišsamūs: nenurodoma gyvenamoji vieta, neįrašyta pavardė arba net vietoj vardo įrašyta tik N raidė. Pasitaiko atvejų, kai nenurodomas net naujagimio vardas. Todėl kyla abejonių, ar visas šias motinas galima priskirti Plungės parapijai. Antai 1735 m. vasario 25 d. krikštijant nesantuokinį naujagimį (*spurius*) Motiejų nurodyta, kad jo motina iš Salantų parapijos (*syn zplodzony z matki Anny Stasaycie niepoczciwego loża, okolicy Pruszlawek, parafji Salontowskiej*)²⁹. Tad vienišos motinos, nenorėdamos patirti aplinkinių paniekos, krikštydavo kūdikius gretimose parapijose. Net metrikų knygos puslapiuose išliko ženklų, rodančių viešąją nuomonę apie šias moteris: knygas pildę dvasininkai ne santuokoje gimusių vaikų krikšto įrašus beveik be išimčių išskirdavo paraštėse ties įrašu nupieštu kryželiu, kartais nepatingėdami jo grafiką papuošti ornamentais.

Vertindami tuos nesantuokinius vaikus gimdžiusių motinų atvejus, kai metrikos įrašai pakankamai išsamūs, galime pastebėti dar prieš gimdymą buvusią nestabilią jų visuomeninę padėtį. Antai 1723 m. nesantuokinį kūdikį krikštijo jau kelerius metus našlaujanti Judita Šukatienė³⁰. 1723 ir 1724 m. ne santuokoje vaikų susilaukė dvi atvykėlės iš Rusios (*advena ex Russia*)³¹, o 1725 m. – vietinė čigonė³². Išraiškingesnis yra Onos Jurevičiūtės iš Gandingos atvejis. Ji triskart (1716, 1721, 1723)³³ krikštijo savo nesantuokinius vaikus.

Vis dėlto analizuodami nesantuokinių vaikų dinamiką matome, kad paprastai

jų gimimo atvejų nebuvo daug – 1–2 per metus. Per 45 metus, iš kurių turime net 21 metų duomenis, tokių vaikų apskritai nebuvo. Šiuo požiūriu 48 nesantuokinių vaikų gimimo atvejai tarp 1699–1712 m. yra ypatingi. Ypač dvi kreivės viršūnės, 1701 m. – 14 ir 1706 – 11 (žr. 4 diagramą), reikalauja paaiškinimo. Regis, raktų į problemos sprendimą gali būti 1702 m. vasario 15 d. įrašas. Krikštijant Barborą, nesantuokinę Magdalenos Kubakaitės iš Stanelių dukterį, nurodytas ir kūdikio tėvas – *Wilim Jan Saks*³⁴. Tai kone vienintelis atvejis, kai krikštijant ne santuokoje gimusį kūdikį minimas ir tėvo vardas. Kaip žinoma, visiškai prieš Didįjį Šiaurės karą Respublikos karalius Augustas II permetė saksų dalinius neva Palangos uosto statyti. Matyt, kaip tik tada kažkuri jų dalis buvo palikta ir Plungėje, kur, kaip matėme iš Plungės seniūnijos inventoriaus, jie buvo dar 1721 m. pabaigoje³⁵. Gali būti, kad antroji nesantuokinių vaikų kreivės viršūnė sietina su 1703 m. švedų įsitvirtinimu miestelyje. Šiaip ar taip, didesnis nesantuokinių vaikų skaičius sietinas su aktyvių karo veiksmų Lietuvoje faze. Jis nebuvo vidinės Plungės visuomenės raidos produktas. Tačiau spartus naujagimių skaičiaus didėjimas 1698–1700 m. (nuo 129 iki 210 naujagimių) leidžia spėti, kad prie šių plungiškių demografinio prieaugio aukštumų kariuomenė prisidėjo labiau nei rodo nesantuokinių vaikų skaičiai.

Nesantuokinių vaikų kategorijai buvo artimi ir pamestinukai, nes manyta, jog kūdikius palikdavo ne santuokoje gimdžiu-

²⁹ PKK 1724–1741, I. 51 v.

³⁰ PKK 1697–1723, I. 169 v.

³¹ PKK 1697–1723, I. 172 v; PKK 1724–1741, I. 4 v.

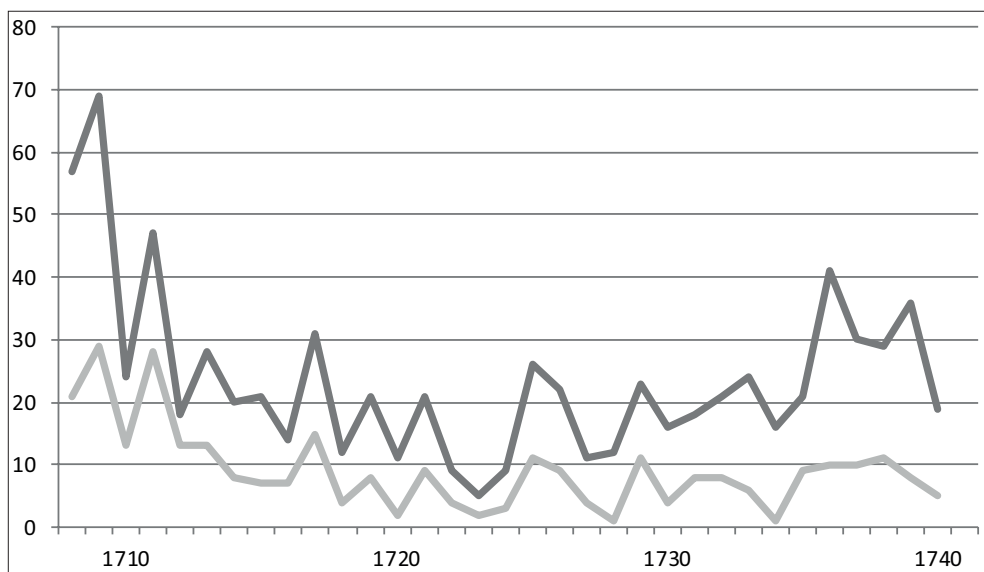
³² PKK 1724–1741, I. 10 v.

³³ PKK 1697–1723, I. 136, 160, 174.

³⁴ PKK 1697–1723, I. 40.

³⁵ Nežinia, ar galima su saksais sieti 1739 m. gruodį savo sūnų Andriejų Samuelį krikštijusius Christianą Langą ir jo žmoną Marianą Moler. PKK 1724–1741, I. 77 v.

5 diagrama. *Santuokų dinamika 1708–1741 m.*

— tamsi kreivė – visos santuokos; — šviesi kreivė – santuokos, kai vienas arba abu sutuoktiniai buvo našliai.

sios moterys. Plungės krikšto metrikose yra du pamestinukų krikšto atvejai. 1697 m. pakrikštyta rasta neteisėtai gimusi Ieva (*illegitima tori Eva inventis*)³⁶. 1725 m. rugsėjo 27 d. pakrikštyto Kazimiero atradimo aplinkybės aprašytos detalčiau: „Surastas Petro Kentrio arimų lauke šalia Tarvainių kaimo. Tą pačią dieną pakrikštytas švęstu vandeniu Kazimiero vardu“³⁷, o jo krikštamote tapo Kentrio žmona.

Santuokos

PSK 1709–1741 – kompliktuotas šaltinis. Žemaitiškai surašyta jos dalis pasižymi detalesne informacija. Lotyniškojoje jos dalyje (nuo 1720 m. birželio 23 d.) nebėra užuominų apie užsakų skelbimą, o ir santuokos liudytojai ganėtinais dažnai neįrašyti. Atrodo, lotyniškosios knygos dalies sudarytojas

įvertino santuokos atšaukimo galimybes ir todėl metrikas įrašydavo ne davus pirmuosius užsakus, o tik sudarant santuoką. Taigi klebonas turėjo turėti juodrašį.

Tirto 1734–1741 m. laikotarpio šeimos bylų informacija leidžia šiek tiek kalbėti apie sutuoktinių amžių. Iš viso pavyko nustatyti santuokas sudariusių 53 merginų ir 27 vaikinų amžių. Paaiškėjo, kad plungiškės merginos tekėdavo būdamos vidutiniškai 20,5 metų, o vaikinai vesdavo 23,1 metų. Vidurkių skaičiai kiek „nudailina“ tikrąją padėtį, mat pirmą kartą tekančių merginų amžius pasižymi dideliais skirtumais. Aišku, negalima atmesti prielaidos, kad sudarant šeimų bylas pavyko išvengti klaidų, bet vis dėlto iš jų aiškėja, jog būta santuokų praėjus vos 14 (3 atvejai) ar 15–15,5 metų (3 atvejai) po merginų krikšto. Dar 11 atvejų rodo, kada nuo krikšto buvo praėję 16,5–19,5 metų. Besituokiančių vyrų, nesulaukusių 21 metų, buvo tik trys.

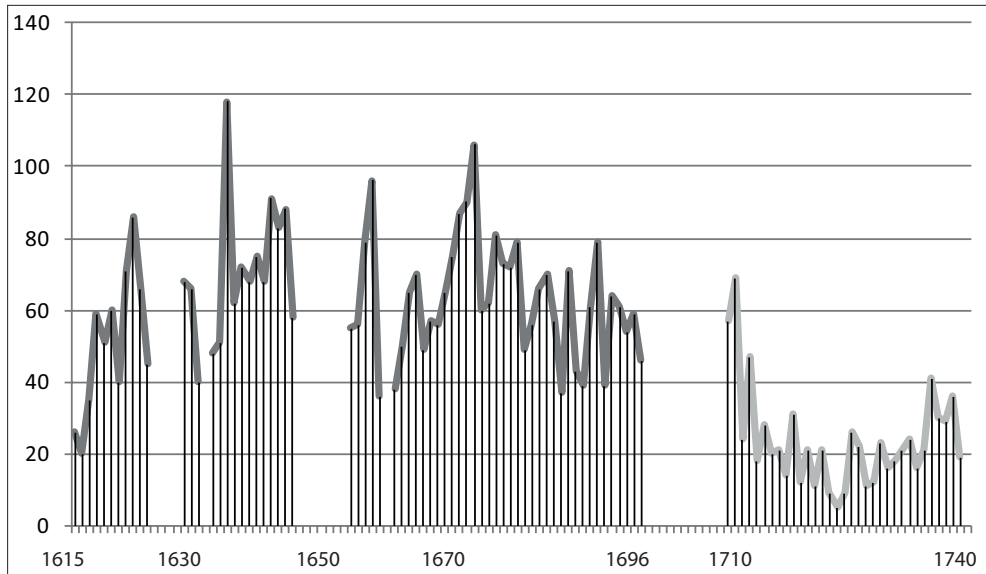
³⁶ PKK 1697–1723, l. 6.

³⁷ PKK 1724–1741, l. 10.

PSK 1709–1741 yra 791 įrašas apie 786 santuokas, nes trimis atvejais po užsakų pateikimo santuokos neįvyko, o dvi santuokos metrikautos po du kartus. Istorinėje demografijoje laikomasi nuomonės, kad santuokų ir gimstamumo santykis paprastai būna 1:4–5. 1708–1741 m. Plungės santuokų metrikų serija (žr. 1 diagramą), atrodo, yra per trumpa minėtai taisyklei patvirtinti ar paneigti. Tačiau gautas grafinis vaizdas atitinka teorinį santykį. Be to, santuokų kreivė rodo Didžiojo maro poveikį, kuris reiškiasi kur kas ilgiau nei gimstamumo atveju. Santuokų gerokai sumažėjo epidemijos metais, bet svarbiausia – vėliau nedidelis santuokų skaičius išliko per visą maro patyrusios kartos gyvenimą iki 1735 m. (t. y. 25 metus). Apskritai, tiriamą epochą – tai depopuliacijos laikotarpis, kuris aiškiai matomas įvertinus XVII a. santuokų skaičiaus kreivę (žr. 6 diagramą).

Mažas santuokų skaičius neturi būti siejamas vien tik su maro metu išmirusiais

vaikais, kurie vėliau negalėjo tapti sutuoktiniais. Santuokų kreivė žemumas pasiekė 1723 m., t. y. maždaug 12 metų po maro: mažiausias gimstamumas – 1711 m. Tad gali atrodyti, kad šie du rodikliai tiesiogiai tarpusavyje susiję, o mažiausias įmanomas sutuoktinių amžius – 12 metų. Turimi sutuoktinių amžiaus pavyzdžiai to nepatvirtina. Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį į santuokų pobūdį. Aptariamam laikotarpiu nemažą visų santuokų nuošimtį sudarė santuokos, kai bent vienas iš sutuoktinių buvo našlys (žr. 5 diagramą). Tokių santuokų buvo 308 iš 786 (t. y. 39,1 %). Iš jų 83 santuokos, kai tuokdavosi abu našliai (36,8 % visų našlių santuokų). Įdomu, kad toks santykis išliko maždaug stabilus visą tyrinjamą laikotarpį. Kitaip tariant, šio santykio nesutrūkdė net epidemijos protrūkis. Nors apie 1735 m., kai baigėsi maro poveikis, matyti santykinai dažnesnis pirmą kartą besituokiančių asmenų santuokų pagausėjimas.

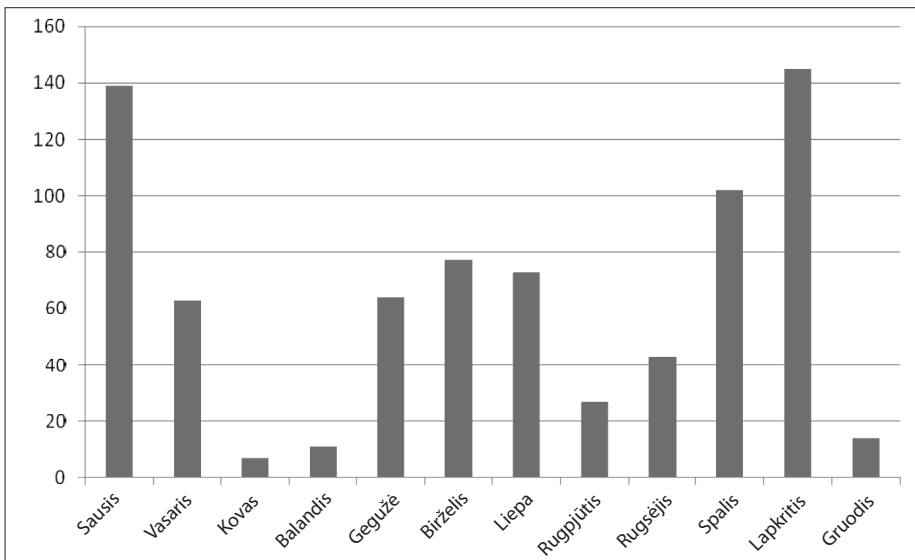
6 diagrama. Santuokos Plungės parapijoje 1615–1740 m.

Santuokų sudarymo praktika pasižymi aiškiais chronologiniais ritmais. Vien vertinant pirmųjų užsakų teikimo įrašus matyti, kad metriką formuoja vienos datos įrašai ar jų grupės, kurias laiko požiūriu nuo šalia esančių kitos datos įrašų ar grupių skiria 6–7 (arba jų kartotinių) dienų tarpai. Žinoma, šis dėsniumas nėra absoliutus. Dažniausiai nuo pirmųjų užsakų iki santuokos sudarymo prabėgdavo apie dvi savaites, nors neretai – tik viena. Gana dažnai pasitaiko ir 4–5 savaitių ar net daugiau laikotarpiai, bet yra ir tokių įrašų, kurių užsakų davimo ir santuokos sudarymo data sutampa. Lotyniškosios knygos dalies įrašai, nefiksavę užsakų teikimo prie santuokos sudarymo datos, dažniausiai nurodo, jog santuoka buvo sudaryta bažnytinės šventės metu (*dies festus*) arba Viešpaties dieną (*dies dominica*), t. y. sekmadienį. Taigi akivaizdu, kad santuokos sudarymas pasižymėjo savaitiniu cikliškumu.

Santuokų sudarymas mėnesiais metų cikle (žr. 7 diagramą) irgi turi savo dėsniumus.

Šioje kaitoje galima įžiūrėti tris skirtingas atkarpas. Po praėjusių metų advento sausio mėnesio staigus santuokų skaičiaus padidėjimas atslūgdavo vasario mėnesį, prieš gavėnią. Santykinai mažesnė antroji santuokų sudarymo banga kildavo gegužę, viršūnę pasiekdavo birželį ir atslūgdavo liepą. Pagrindinių žemės ūkio darbų laikotarpiu (rugsėji–rugpjūtį) santuokų gerokai sumažėdavo, bet jų atoslūgis nepasiekdavo tokių žemumų kaip religinio santūrumo laikotarpiais. Nauja, trečioji, didžiausia banga kildavo darbų laikotarpio pabaigoje spalį, o jos viršūnę buvo pasiekama jau laukiant naujo advento lapkritį.

Taigi tokius bangavimus galime sieti su natūraliu žemdirbių katalikų kalendoriumi. Jo logika neleidžia abejoti santuokų metrikų knygos, kaip šaltinio, patikimumu. Žinoma, istoriografijoje išsakyti įspėjimai apie santuokos metrikų sudarymo trukdžius negali būti visiškai diskvalifikuoti. Be abejo, mokesčiai už santuokos sudarymą slėgė žmones, bet vargu ar no-

7 diagrama. Santuokų sudarymas mėnesiais 1708–1741 m.

rintieji sudaryti santuoką galėjo išvengti mokesčių. Net jei tikėtume vestuvių, be bažnytinio sakramento teikimo, kaip santuoką visuomenėje legalizuojančio papročio praktika, vis tiek turime suvokti, jog iš tokios santuokos gimę vaikai vietiniam klebonui turėjo išduoti tikrąją padėtį. Be to, bažnyčia buvo ne vienintelė institucija, siekusi kontroliuoti santuokas ir krikštus, kaip tam tikrą bendruomeninį statusą įteisinančius institutus. Nors šiuo atveju 1721 m. Plungės seniūnijos inventoriuje nėra surašytos prievolių nuostatos, bet, remdamiesi analogijomis galime matyti, kiek seniūno valdžia buvo suinteresuota minėtų institutų kontrole. Antai, netoliese Plungės buvusioje Palangos seniūnijoje, pagal 1756 m. inventorių nurodoma, jog krikštytųjų ir vestuvių šventimas turi vykti seniūnijai priklausančiose miestelio karčemose³⁸. Galiausiai, atrodo, kad mokesčiai už santuokas buvo sutartinio dydžio, nuo kurio, kaip rodo vienas 1717 m. įrašas, santuoktiniai apskritai galėjo būti atleisti³⁹.

Socialinė atskirtis ir sugyvenimas

Luominės visuomenės vaizdas, pasižymintis kone hermetiška luomine atskirtimi, istorijos moksle suprojektuotas kaip ir žiūrint iš socialinės piramidės viršaus. Tiesa, kad Radvilų ar Sapiegų lygio giminės gyveno visiškai kitame pasaulyje nei Žemaitijos valstiečiai ir miestelėnai. Tačiau iki šiol istorikai padarė ne tiek jau daug, kad patys nusileistų į lokalinių bendruomenių lygį ir patyrinėtų skirtingų luomų žmonių tarpusavio santykius. Baž-

nytinių metrikų knygos siūlo kopėčias, jei ir nesiekiančias pačios socialinės piramidės apačios, tai bent jau leidžiančias prisitarti prie žemės. Atsidūrus ten griežtai luomiškai suvaržyto visuomeninio pasaulio vaizdas įgyja kitas formas.

Visų pirma išnyksta mažų miestelių bendruomenės uždarmo jausmas. Vertinant XVIII a. Plungės parapijos metrikų knygų visumą, į akis krinta žmonių mobilumas. Plungėje dislokuotas saksų dalinys, kurio kariai ne taip jau retai įsiamžino kaip naujagimių krikštavėliai – tik išraiškingiausias pavyzdys. Jų ilgokas gyvenimas miestelyje leido juos ne tik vadinti plungiškiais (*pro tunc ex Plungiany*), bet ir jiems tokiems jaustis. Štai 1722 m. spalio 14 d. krikštijant prieš dvi dienas gimusią Gotfrido Potricho ir jo žmonos Rožės Kotrynos Richterin dukterį Sofiją Mariją Barborą, pirmieji krikšto tėvai buvo pulkininkas Pranciškus Beningas Donajus su žmona Sofija, baronaite iš Fricenų, o asistentai – majoras Juozapas Steponas Morletas su žmona Marija ir kažkokia Barbora Beningaitė (galbūt pulkininko Beningo duktė ar giminaitė)⁴⁰. Taigi saksų karininkai įsitaisė Plungėje su žmonomis ir šeimyniniais poreikiais. Iš to seniesiems plungiškiams turėjo kilti ne vien tik sunkumų (juk saksams teko užleisti kai kuriuos namus), bet ir šiaip retai miesteliuose pasitaikančių patogumų. Pavyzdžiui, su saksų daliniu atvyko ir jo chirurgas Nikolas Sellas (*chirurgus centurionis*)⁴¹, kuris galėjo teikti savo paslaugas plungiškiams.

Santuokų metrikų knygoje saksų santuokų su vietinėmis merginomis atvejų

³⁸ Акты издаваемые Виленскою Археологическою Комиссией, т. 35, p. 53.

³⁹ PSK 1708–1741, l. 21. Įrašyta: *Ten szlub dermu dany*.

⁴⁰ Visi trys naujagimės vardai atkartoja krikšto motinų vardus. PKK 1697–1723, l. 167 v.

⁴¹ PKK 1697–1723, l. 163 v.

nėra. Vienintelė saksų santuoka – 1720 m. lapkričio 19 d. Johano Ihillo su Doratėja Barmin(aite) (Barminowa), tikrai ne vietine nuotaka⁴². Kiek įtartina atrodo Alberto Nikolauso Kruzo sutuoktinės Marijos Naraitė (?) (Narowna) pavardė⁴³, bet ir šiuo atveju atrodančios sulenkintos lietuviškos Naraičių pavardės atstovų Plungės parapijos knygoje nėra.

Sunku pasakyti, ar dėl Didžiojo Šiaurės karo bei su juo pasirodžiusių bado ir maro, ar visai dėl kitų priežasčių žmonės į Plungę atvykdavo iš įvairių šalių ir plačiosios Respublikos kampelių. Kai kurie jų čia susilaukdavo vaikų arba susirasdavo antrąsias puses ir užsilikdavo. Pavyzdžiui, 1725 m. rugpjūčio 12 d. susituokė bajoras Mykolas Bujalskis iš Rusios vaivadijos Pšemislio parapijos su vietine bajorė našle Konstancija Lapinskiene iš Milašaičių bajorkaimio⁴⁴. 1728 m. susituokė Jonas Klimka ir Marija Ginteriova, abudu atvykę iš Vokietijos. Ir tai toli gražu ne viskas. Mažojo Babelio įvaizdį Plungei suteikė ne tik saksai, lenkai, rusėnai, vokiečiai ir žydai, bet ir ilgiau čia nesistengę apsistoti žmonės. Antai 1723 m. vieno kūdikių krikšto liudytojas buvo Plungėje tam kartui apsistojęs keliauninkas (*peregrinus Romanus pro tunc permanens Plungianis*)⁴⁵. 1727 m. Plungės bažnyčioje pakartotinę santuoką sudarė čigonų baronas (*woyt cyganski*) Jonas Suberovksi su sutuoktine. 1725 m. Prūsijoje juos į santuoką buvo surišęs kalvinų šventikas. Kadangi

sutuoktiniai abejojo santuokos teisėtumu, paprašė Plungės klebono duoti santuokos sakramentą⁴⁶. 1723 m. čigonų (*ethiopum vulgo cyganów*), o 1726 m. čigonų kūdikių iš Gandingos krikšto atvejai⁴⁷ leidžia spėti, kad jų bendruomenė kuriam laikui buvo įsikūrusi šalia miestelio.

Visgi dauguma atvykėlių buvo iš artimesnių vietų. Štai 1714 m. rugpjūčio 19 d. susituokė našlė Ieva Gedrimienė su Stanislovu Dainauskiu „*ysz Lituwos, parafijs Paparciu*“⁴⁸. 1713 m. Kazimieras Rudkauskis „*ysz Wiyuku, parafijs Kawna*“ susituokė su našle iš Valančaičių Justina Gedutiene⁴⁹. Įdomu, kad net kai kurių tuo metu jau seniai Plungėje gyvenusių žmonių pavardės fiksavo jų kilmę: Laurynas Krakovskis, Stanislovas Kijovskis, Juozapas Kaunas, Kazimieras Vilnius ir pan. Visa tai rodo, kad žmonės nuolat kraustėsi ir į Plungę, ir iš jos. Daugiausia apie tai užuominų teikia plungiškių sutuoktinių geografija. Iš 789 santuokos atvejų (šiuo kartu prie įvykusių santuokų pridėti ir trys neįvykusių santuokų atvejai) 218 santuokų buvo sudarytos tarp plungiškių ir kitų Žemaitijos vyskupijos parapijų atstovų (t. y. 27,6 % visų santuokų)⁵⁰. Nors, atsižvelgiant į tai, kad lotyniškojoje santuokų knygos dalyje dažnai neminima sutuoktinių gyvenamoji vieta, galime spėti, jog šis

⁴² PSK 1708–1741, I. 24v. Santuokos liudininkas buvo kapitonas Beningenas.

⁴³ PKK 1697–1723, I. 175 v. Sutuoktiniai Plungėje susilaukė sūnaus. Beje, šalia Alberto Nikolauso metrikose minimas turbūt jo brolis (ar giminaitis?) Johanas Adolfas Kruzas.

⁴⁴ PSK 1708–1741, I. 29.

⁴⁵ PKK 1697–1723, I. 178.

⁴⁶ PSK 1708–1741, I. 31.

⁴⁷ PKK 1697–1723, I. 175v; PKK 1724–1741, I. 22 v.

⁴⁸ PSK 1708–1741, I. 17.

⁴⁹ PSK 1708–1741, I. 15 v.

⁵⁰ Iš Darbėnų, Gargždų, Laukuvos, Palangos, Papilės, Tirkšlių, Tverų, Žagarės ir Žvingių po 1; iš Skuodo, Sedos, Mosėdžio – po 2; Kretingos – 5; Salantų – 6; Žarėnų – 8; Telšių – 9; Kulių – 11; Kartenos – 22; Platelių – 23; Kantaučių – 29; Rietavo – 29; Alsėdžių – 45. Likusių 16 plungiškių sutuoktinių gyvenamosios vietos buvo kitose Respublikos vaivadijose arba jų parapijų nepavyko identifikuoti.

procentas turėtų būti didesnis. Teritorija, kurią apima tarpparapinės santuokos, gali būti apibrėžta dviem spinduliais: pirmas intensyviausių santuokų arealas maždaug 25 km spinduliu aplink Plungę (apima Alsėdžius, Rietavą, Platelius, Kantaučius, Karteną, Kūlius), o antrasis – 50 km spinduliu (apima Palangos, Skuodo, Papilės arealą). Į pirmąjį žiedą pakliūva 66,97 % visų santuokų. Antrajame žiede lieka vos daugiau nei 30 %. Tikėtinau, kad santuokas su tolimesnių parapijų atstovais turėjo sudaryti bajorai. Iš viso PSK minimos 42 bajorų santuokos. Net 25 iš jų sudarytos tarp skirtingų parapijų atstovų. Iš jų keturios santuokos, kai nors vienas sutuoktinis buvo kilęs net ne iš Lietuvos (Pšemyslio, Oršos, Branievo?, Okuniovo?), t. y. iš erdvės už antrojo žiedo. Tačiau antrajam žiedui galime priskirti vos šešias santuokas. Tad dauguma bajorų rinkdavosi sutuoktinius iš sąlyginai artimos aplinkos. Bet kuriuo atveju ir bajorų, ir miestelėnų, ir valstiečių vedybinis mobilumas buvo gana didelis, o svarbiausia – dažnai įveikdavęs Plungės seniūnijos administracines ribas.

Ne mažiau svarbios metrikų žinios apie luomų barjerus ir jų įveikas. Santuokų metrikos leidžia ganėtinai tiksliai nusakyti minimų asmenų socialinę kilmę. Mat prieš aukštesniųjų kilmingųjų vardus rašoma (*Illustris*) *Magnificus Dominus*, prieš smulkiųjų bajorų – *generosus dominus* ar panašiai. Prie miestelėnų kategorijos galime priskirti tuos asmenis, po kurių vardų rašoma *de (ex) civitate*. Tiesa, pastaruoju atveju nėra visiškai aišku, ar lygiai taip pat miestelėnais gali būti vadinami tie, prie kurių parašyta *de Plungiany*. Vis dėlto atrodo, kad apibūdinimas „iš Plungės“ yra kur kas platesnis, beveik sinonimiškas apibūdinimui iš Plungės parapijos. Todėl,

jei bandome tokius duomenis apdoroti kiekybiškai, atsiranda nemenka paklaida, nes žemaitiškosios knygos dalies medžiaga tampa nepanaudojama dėl to, kad ten neminimas miestelis, o rašoma tiesiog „iš Plungės“. Lotyniškojoje knygos dalyje yra 24 įrašai, susiję su miestelėnų santuokų metrikomis. Tikėtina, kad 14 iš jų nurodo abu sutuoktinius buvus Plungės miestelėnus. Likusiais atvejais miestelėnai sudarydavo santuokas su kaimų gyventojais. Tad iš pirmo žvilgsnio matomas miestelėnų ir valstiečių pavardžių sutapimas nepažįstama – pereiti iš vieno sluoksnio į kitą buvo įprastas dalykas. Beje, įdomu ir tai, kad santuokinis mobilumas iš miestelio į kaimą ir atvirkščiai buvo vienodai būdingas ir vyrams, ir moterims. Antai 1737 m. Jurgis Juškaitis iš Samoškiškių Plungėje susituokė su Kretingos miestelėne našle Agniete Hernickiene, o 1739 m. Jonas Rojus iš Padvarniškių vedė miestelėnę Oną Venckaitę⁵¹.

Tokio mobilumo kilmingųjų santykiuose su prastuomene pavyzdžiai nėra akivaizdūs, bet jų galime susekti. Santuokų metrikos žemaitiškos dalies sudarytojas „luomiškai teisingai“ išsprendė kilmingųjų santuokų metrikų užrašymo problemą: jos surašytos lenkiškai – kaip salos žemaitiškoje upėje. Kaip minėta, visoje KSK yra metrikautos 42 santuokos, kai bent vienas iš sutuoktinių buvo bajoras. Iš jų net kelias galime traktuoti kaip mišrias, kai paprastai bajoras vesdavo nekilmingą nuotaką. Štai 1714 m. bajoras Motiejus Jankovskis iš Alsėdžių parapijos vedė Oną Urnikaitę iš Kėkštų⁵². Kaip rodo krikšto metrikos, Kėkštuose išties gyveno valstiečių Urnikų

⁵¹ PSK 1708–1741, I. 43 v. 44.

⁵² PSK 1708–1741, I. 16 v.

giminė, kurios atstovai nevadinti ponais. 1717 m. iš Oršos atvykęs Danielius Niečajus vedė Agotą Grigalovič iš Gandingos⁵³. Iš krikšto metrikų knygos matome, kad šeima išties apsigyveno Gandingoje. Metrikuojant iš šios santuokos gimusių septynių vaikų krikštus, nė vienas iš sutuoktinių nevinamas bajoru, o kai kur Grigalovič užrašyta kaip „*Grygayte*“.

Atrodo, kad kilmingųjų santuokos su miestelėnais irgi nebuvo išskirtinis dalykas. 1733 m. Plungėnų vietininkas, matyt, smulkus bajoras Jonas Pavlovskis, vedė vietos miestelėnę Mariną Bumblaitę⁵⁴. Iš krikšto metrikų aiškėja, kad Bumblių giminė gyveno keliose Plungės parapijos vietose, bet didžiausia jų sanaupa matoma Valančiaičiuose. Taigi ir šiuo atveju kalbame apie mišrią santuoką, į kurią įtraukta miestelėnė turėjo giminių kaime.

Žinoma, tik smulkieji bajorai, dažniausiai iš Žemaitijoje paplitusių bajorkaimių, sudarydavo santuokas su nekilmingosiomis. Skaitant bažnytines metrikas vis dėlto aiškiai jaučiamas aukštesnės, virš vietinės bajorijos gyvenusios uždaros bajorų grupės egzistavimas. Šiai kategorijai galima priskirti Bilevičius, Franckevičius, Sakielus, Silvestravičius, gal dar vieną kitą giminę. Prieš jų vardus dažniausiai žymima *Perill(ustris) M(agnificus) D(ominus)*. Bene įdomiausia tai, kad PSK neminimos šių giminių atstovų santuokos. Jie čia pasirodo tik kaip kitų asmenų, dažnai nekilmingų, krikšto tėvai arba liudytojai. Galbūt tai reiškia, kad Plungės bažnyčia tais laikais buvo vertinama kaip „kaimietiška“. Tiesa, čia savo vaikus krikštydavo ir aukštesnieji bajorai. Tokiais atvejais krikštytos

tapdavo savotišku vietinės ir nevietinės „grietinė“ susirinkimu, kur svarbiausius vaidmenis atliko krikštijamo vaiko tėvų giminaičiai. Geras pavyzdys būtų 1714 m. lapkričio 20 d. įvykusios Lydos pataurininkio, Gandingos, Rietavo ir Palangos pulkininko Dominyko Bilevičiaus ir jo žmonos Joanos Gorskos dukters Liudvikos Uršulės krikštytos, kurių visi krikštatėviai ir liudytojai buvo tituluoti asmenys⁵⁵.

Krikštatėvystės institutas bene aiškiau siai rodo skirtingiems visuomenės sluoksniams priklausiusių parapijiečių sugyvenimą. Atrodo, kad paprastai krikštatėviais buvo kviečiami kūdikio tėvų giminaičiai, kartais – stipresnieji kaimynai, pavyzdžiui, bajorai. Šiuos niuansus išduoda dažnai metrikose pasitaikantis įrašas, kad ir kūdikio tėvai, ir krikštatėviai, ir asistentai yra iš tos pačios vietovės (*omnes de ...*). Bet, matyt, dėl įvairių aplinkybių tokių papročių ne visada pavykdavo laikytis. Tais atvejais, kai kūdikio krikšto metrikose minimi su jo tėvais nesusiję žmonės, dažniausiai jie buvo pastovūs ar laikini Plungės miestelio gyventojai: miestelėnai, špitolininkai, sakšų kariai. Beje, špitolininkų vaidmuo ypač pastebimas neturtingiausių parapijiečių kategorijų atstovų krikšto metrikose. Turbūt tai buvo plungiškiams gerai suprantamas ženklas, nerodęs prestižo.

Visiškai kitaip atrodė į krikščionybę atsiverčiančių žydų krikštas. Tokiems konvertitams Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstatymai numatė pakėlimą į kilmingųjų luomą. Todėl krikšto akcija vykdavo kuo pompastiškiau: krikšto apeigose dalyvaudavo net keli kunigai, o krikšto tėvai ir liudytojai būdavo bajorai. Tiesa, aptariamu laikotarpiu pavyko rasti tris įrašus apie

⁵³ PSK 1708–1741, I. 19.

⁵⁴ PSK 1708–1741, I. 37.

⁵⁵ PKK 1697–1723, I. 128 v.

tokius atvejus. Pirmasis jų yra 1720 m. spalio mėnesio, kai buvo pakrikštytas iš Lazdijų atvykęs dvidešimtmetis žydas Pranciškus⁵⁶.

Išvados

1708–1741 m. Plungės miestelis ir seniūnija išgyveno drastiškų permainų laikus. XVII a. antroje pusėje prasidėjusį gyventojų prieaugio didėjimą XVIII a. pradžioje nutraukė 1710 m. praslinkusi epidemija, matyt, perpus sumažinusi parapijos populiaciją ir maždaug 25 metams sustabdžiusi jos augimo galimybes.

Epidemijos protrūkis Plungėje įvyko 1710 m. birželio–liepos sandūroje.

Dažniausiai kūdikiai buvo krikštijami vos kelių dienų.

Kūdikių krikšto ir santuokų sudarymo laiko analizė parodė bendruomenėje funkcionavusių religinių normų laikymąsi – seksualinio aktyvumo sumažėjimą advento ir gavėnios metu.

Nesantuokinių vaikų skaičius paprastai nebuvo didelis. Atrodo, kad ryškus ne-

santuokinių vaikų skaičiaus padidėjimas XVIII a. pirmame dešimtmetyje turi būti siejamas su karinių junginių dislokavimu miestelyje.

Ištirtu laikotarpiu pastebimas didelis našlių santuokų procentas: 39 % visų santuokų buvo sudaryta tarp asmenų, kurių nors vienas arba abu buvo našliai.

1734–1741 m. vidutinis Plungėje besituokusių merginų amžius buvo 20,5 metų, o vaikinių – 23,1 metų.

Metrikų įrašai parodė didelį geografinį Plungės parapijos gyventojų mobilumą. Ypač ryškus gyventojų kraustymasis iš miestelio į kaimą ir atgal. Beveik trečdalis visų santuokų buvo sudaromos tarp skirtingų parapijų (dažniausiai Žemaitijos diecezijos) atstovų. Pasitaikydavo atvykėlių iš tolimesnių kraštų: Rusijos, Lenkijos, Rusijos (Maskovijos), Vokietijos, Livonijos. Dažnai jie tuokdavosi su vietiniais gyventojais ir apsigyvendavo Plungės parapijoje.

Socialinis mobilumas pasireiškė ganėtinai laisvu perėjimu iš valstiečio statuso į miestelėno statusą (per vedybas). Galima įtarti ganėtinai dažnas smulkiųjų bajorų (iš bajorkaimių) santuokas su valstietėmis. Vidutinės (tituluotos) bajorijos lygiu tokių santuokų neaptikta.

⁵⁶ PKK 1697–1723, I. 153 v.

BIBLIOGRAFIJA

Błaszcyk G., 1985 – Grzegorz Błaszcyk, *Żmudź w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*, Poznań, 1985.

Bumblauskas M., 2015 – Mangirdas Bumblauskas, Pagonybės anklavų klausimas Žemaitijos konversijoje (XVI a.), in: *Sovijus*, 2015, t. 3, Nr. 1, p. 10–19.

Codex Mednicensis – *Codex Mednicensis seu Samogitae diocesis*, collegit P. Jatulis, t. 2, Roma, 1984.

Drozd Z., 2008 – Zofija Drozd, Miernicy w pomierze włóczęj w Wielkim Księstwie Litewskim w

drugiej połowie XVI wieku, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia: Studia Historica*, 2008, t. 13, p. 35–68.

Dundulis B., 1977 – Bronius Dundulis, *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius, 1977.

Frick D., 2013 – David Frick, *Kith, Kin & Neighbors. Communities & Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Cornell University Press, Ithaco and London, 2013.

Garliauskas V., 2004 – Vidas Garliauskas, *XVII a. Molėtų bažnyčios krikšto ir santuokos metrikų knyga*, Vilnius, 2004.

Glemža L., 2010 – Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas, 2010.

Jakulis M., 2012 – Martynas Jakulis, Pavainiškiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2012*, 2, Vilnius, 2013, p. 41–57.

Jakulis M., 2016 – Martynas Jakulis, *Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.: daktaro disertacija*, Vilnius, 2016.

Jasas R., Truska L. – Rimantas Jasas, Liudas Truska, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.*, Vilnius, 1972.

Meilus E., 1997 – Elmantas Meilus, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a II pusėje – XVIII a. Raida, gyventojai, amatai, prekyba*, Vilnius, 1997, p. 175.

Metryka Litewska Rejstry podymnego – *Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r.*, opracował G. Błaszczyk, Warszawa, 2009.

Miškinis A., 2007 – Algimantas Miškinis, *Vakary Lietuvos miestai ir miesteliai*. II knyga, Vilnius, 2007.

Palionis J. 2003 – Jonas Palionis, *XVII a. antro-*

sios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai, Vilnius, 2003.

Palionis J., 2008 – Jonas Palionis, *XVII a. pa- baigos–XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*, Vilnius, 2008.

Relationes status dioecesium – *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. Diocesis Vilmensis et Samogitiae*, t. 1, ed. P. Rabikauskas, Roma, 1971.

Sarcevičienė J., 2013 – Jolita Sarcevičienė, „Krikštas – tai ne gimimas, o laidotuvės – tai ne mirtis“: parapijų metrikų knygos istorinės demografijos ir šeimos tyrimų kontekste, in: *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sudarė Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius, 2013, p. 451–471.

Urbonas O., 1963 – Osvaldas Urbonas, *Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje*, 1 dalis, 1963.

Žemaičių vyskupijos vizitacijos – *Žemaičių vyskupijos vizitacijos 1675–1677 m.*, parengė Mindaugas Paknys, Vilnius, 2010.

Акты издаваемые Виленскою Археологическою Комиссиею – *Акты издаваемые Виленскою Археологическою Комиссиею*, м. 35, Вильна, 1911.

PLUNGĖ: THE COMMUNITY OF SAMOGITIANS GODS' LAND IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Eugenijus Saviščevas

S u m m a r y

This article is a part of wider investigation. Its goal is to reconstruct the view of Plungė (in the 18th century – Plungėnai) parish community structure, the interaction of its social groups and routine life. The main source of research is three Plungė Catholic parish register books from 1697 to 1741. One of these books was written in Lithuanian (Samogitian). The study should be described as a local social micro-history.

In the period from 1697 to 1741, Plungė town and parish experienced drastic changes. The growth of population number started from the second half of the 17th century was cut off in the middle of 1710. Plungė plague outbreak occurred in June–July of 1710. It reduced the population of the parish appar-

ently by half and stopped the growth potential for about 25 years. In most cases all babies of the period were baptized just a few days after birth. The time of infant baptism and marriage showed that the community functioned following religious norms: sexual activity reduction during the Advent and Lent. The number of illegitimate children generally was not large. The striking increase in the number of illegitimate children in the 1st decade of the 18th century seems to have been associated with the dislocation of military units in the town.

The registers of the period concerned show a high percentage of widows' marriages: 39% of all marriages were held between persons either one or both widowed. On average, the wedding age was

20.5 years for girls, and 23.1 years for boys. Metrics records showed great geographical mobility of Plungė parish population, particularly striking the migration from village to town and back. Nearly a third of all the marriages were concluded between representatives of different parishes (mostly from Samogitian diocese). There were arrivals from distant countries: Rus', Poland, Moskovia (Russia), Li-

vonja and Germany. Often, they married locals and settled in Plungė parish.

Social mobility occurred relatively freely migrating from peasant status to townsfolk status (due to marriage). We can suspect quite frequent lower nobility (from *okolicas*) marriage with peasants and town inhabitants, whereas high nobility did not enter such marriages.

Įteikta 2016 03 22

Parengta skelbti 2016 04 27